

**ПРОБЛЕМА ВІДТВОРЕННЯ АРХАЇЗМІВ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ
ЛІНГВОПОЕТИКИ ФРАНКОМОВНОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ
(НА МАТЕРІАЛІ “ЛЕГЕНДИ ПРО УЛЕНШПІГЕЛЯ” ШАРЛЯ ДЕ КОСТЕРА)**

Стаття присвячена проблемі перекладу архаїзмів як складової лінгвопоетики франкомовного історичного роману. Особлива увага приділяється класифікації стилістично маркованої темпорально віддаленої лексики в історичному романі Шарля де Костера “Легенда про Уленшпігеля” та способам її відтворення у двох українських перекладах.

Ключові слова: Шарль де Костер, художній переклад, хронологічно віддалений твір, історична дистанція, темпоральна стилізація, лінгвопоетика історичного роману, хронологічно маркована лексика, архаїзми.

Бельгійський письменник і фундатор бельгійської літератури Шарль де Костер написав франкомовну “Біблію Бельгії” – “Легенду про Уленшпігеля” ще два століття тому, у 1867 році. Автор взяв за основу реальні події та дійсно існуючого у добу Середньовіччя персонажа, Тіля Уленшпігеля, оспіваного у народній книзі “Цікаве читання про Діля Уленшпігеля, народженого на землі Брауншвейг, як він проводив своє життя” (1511 р.). Таким чином, Ш. де Костер поєднав історичні факти з легендами, романтично інтерпретував їх і переніс із XIV у XVI ст. При цьому, створюючи твір у XIX ст., автор навмисно стилізував мову оригіналу під XVI ст.

Проблема перекладу творів, написаних **мовою віддаленою у часі епохи**, вже стала предметом аналізу науковців. Зокрема, її розглядали у своїх працях О.В. Федоров, В.С. Виноградов, Л.Л. Нелюбін, Г.Т. Хухуні, А.А. Попович, Н.М. Рудницька, Д.О. Островський, Е.М. Мешалкіна, Ю.С. Беленкова, Л.Д. Бурковська та інші. Однак, системного аналізу проблеми досі не існує, що і свідчить про актуальність дослідження.

Намагання вчених розробити методику аналізу такого типу текстів вимагало запровадження нового концептуального апарату. Зокрема, В.С. Виноградов запропонував розмежовувати терміни “діахронічний художній переклад” та “синхронічний художній переклад” [3, с. 54-55]. Під діахронічним перекладом він розумів переклад твору, створеного у попередній епохи, у той час як синхронічний переклад виконується по відношенню до творів сучасних перекладачу, у яких описуються події минулого. Таке розмежування базується, перш за все, на широковживаних поняттях “**історична дистанція**” та “**історична стилізація**”. Історична дистанція обумовлює **архаїчність мови** віддалених у часі творів у свідомості сучасного читача: для сучасників автора його мова є цілком нормативною. На відміну від неї, історична стилізація виступає **свідомим авторським прийомом**, застосованим у історичних романах, у нашому випадку – “Легенді про Уленшпігеля”. Однак відтворення її мовою перекладу вимагає іншої стилізації – з боку перекладача, назвемо її **вторинною**. Отже, матеріалом для

нашого аналізу став франкомовний історичний роман Шарля де Костера “Легенда про Уленшпігеля” (1867 р.) та два його переклади українською мовою, виконані відповідно у різні періоди – Т. Черторижською у 1953 р. та С. Сакидоном у 1974 р. Хоча, зазначимо, існують принаймні ще два українські переклади, зроблені іншими перекладачами – Л. Красовським (1928) та Є. Єгоровою (1972).

Зазначимо, що між часом написання “Легенди” Ш. де Костера та часом її перекладу на українську мову пролягає ціле століття, тому, очевидно, що протягом цього періоду відбулися значні зміни не лише у суспільному, політичному, культурному житті людства, а й мова не стояла на місці, вона постійно розвивалася. Такої ж думки дотримувався і В.С. Виноградов, наголошуючи, що сприйняття художньої літератури – категорія історична, і отже, інтерпретація твору змінюється. В оригіналі текст є канонічним, у той час як його сприйняття змінюється від покоління до покоління [2, с. 121]. І тому однією з проблем постає зміна **стилістичного значення**. Часто слова, які за часів написання оригіналу були нейтральними і так само сприймалися тогочасними читачами, у подальшому втратили свій нейтральний характер і набули додаткової конотації. Багато зі слів, які для читачів кінця XIX століття були звичними, стали для нашого сучасника **архаїзмами**. Тому, на нашу думку, у цьому випадку йдеться про **темпоральну конотацію**.

Оскільки між створенням тексту і його перекладом міститься досить велика хронологічна дистанція, то перекладач постає перед вибором: він може відтворити “первісне значення твору” [8, с. 163], тобто скоротити часову дистанцію між одержувачем вихідного тексту і одержувачем перекладу; можливий і інший варіант – відтворення “пізнішого значення твору”, тобто стилістичної складової частини [8, с. 168], збереження **часової дистанції** у перекладі. Природно, що мовним відповідником (корелятом) цієї дистанції стане **ступінь архаїчності** мови перекладу. Таким чином, перший шлях передбачає застосування **стратегії модернізації** вихідного тексту при перекладі, а другий у свою чергу – **стратегії архаїзації**, або **історизації**.

Зазначимо, що перекладацький аналіз вимагає попереднього жанрового аналізу твору. Отож, **історичний роман** визначають, як правило, як твір, “заснований на історичному сюжеті, що відтворює у художній формі якусь епоху, певний період минувшини” [6, с. 442]. Історичний роман є поєднанням історичної і художньої правди, історичного факту та художнього вимислу, справжніх історичних осіб і осіб вигаданих, де “вимисел уміщений у межі зображуваної епохи” [6, с. 442]. Як бачимо з визначення, в історичному романі обов’язково має відобразитися **час** (*couleur historique*) та **місце** (*couleur locale*), у рамках яких відбувалася дія художнього твору. Назвемо це **історичним хронотопом** (скориставшись терміном, запропонованим М. Бахтініним).

З огляду на це, можна стверджувати, що для жанру історичного роману характерною є передача історичної дистанції на всіх мовних рівнях (лексичному, граматичному, синтаксичному, фонографічному), і саме лексичний рівень відіграє найважливішу роль для відображення історичності такого твору: як зазначає О.В. Коваленко, саме хронологічно маркована лексика формує **жанрово-стилістичну домінанту** історичного роману, адже вона реалізує прагматичну спрямованість цього жанру на створення історичного колориту [5, с. 4]. Це, наприклад, такі слова як “*bouter*”, “*casaquin*”,

“*chiquenauder*”, “*doubteur*”, “*carolus d’or*”, “*bas-de-chausse*”. Отже, наявність маркованої часом лексики є ключовим і невід’ємним елементом лінгвопоетики історичного роману, у якому основними визначальними одиницями, що формують цілісний хронотоп і надають стилістичного наповнення тексту, виступають архаїзми та історизми.

Як бачимо, цілком правомірним буде твердження, що при перекладі віддалених у часі творів, а тим більше коли вони ще й описують історичні події минулих по відношенню до оригіналу століть, перекладач неминуче зіштовхується з проблемою відтворення архаїзмів, які слугують основним засобом створення історичної стилізації. Працюючи з темпорально віддаленим літературним твором та здійснюючи його міжмовну передачу для читачів іншої епохи, перекладач повинен відтворити не лише текст, а і характер епохи оригіналу. Однак зазначимо, що якщо перекладач робить це занадто доскопало, то він ризикує перетворити шедевр літератури на словник архаїзмів.

Проблема архаїзації в оригіналі та в перекладі зводиться до того, як має перекладач ставитися до мови, яка значно змінилася і не відповідає нормам мови, якою власне і здійснюється переклад. З іншого боку, така “старовина” для перекладу історичного роману необхідна не лише для того, щоб надати йому забарвлення минулих часів, а й для того, щоб точно передати сутність періоду створення оригіналу або епохи, яку він описує. Відповідно, і на цьому ще раз наголошує Ю.С. Беленкова, що-разу при перекладі твору, віддаленого у часі, перекладач буде змушений маневрувати між надмірною архаїзацією і зайвою модернізацією [1, с. 16].

Простежимо на прикладах, як у “Легенді про Уленшпігеля”, де французька мова, архаїзована у відповідності до обраних автором епохи і сюжетів, перекладачі відтворюють проблемну лексику. Але перед цим варто нагадати, що за визначенням, поданим у Словнику лінгвістичних термінів, **архаїзм** – це “(від гр. *archaios* – стародавній) застарілий для певної епохи мовний елемент (слово, зворот, форма слова, афікс), що вийшов з активного вжитку” [4, с. 20]. Аби досягнути стилістичної відповідності оригіналу та перекладу, найкращим способом передачі архаїзму є підібраний архаїзм-еквівалент у цільовій мові. Проте, як відомо, далеко не завжди це можливо, і у таких випадках перекладач змушений вдаватися до **нейтралізації**.

З огляду на наш попередній аналіз історичного роману Ш. де Костера “Легенда про Уленшпігеля” та опираючись на класифікацію основних видів застарілих слів або архаїзмів (у широкому сенсі), яку подає український мовознавець І.В. Смуцинська, можна виділити [7, с. 430-448]:

1. **історизми** (на Заході лінгвісти називають їх по-різному: цивілізаційні (*archaïsmes de civilisation* – Ж.-М. Клінкенберг), технічні (*archaïsmes techniques* – П. Цюмтор) – слова, що вийшли з ужитку разом із предметами чи явищами, які вони позначали, напр.: *patard* – *патар* (грошова одиниця), *casadquin* – *казакін* (верхній одяг);

2. **власне архаїзми** або **лексичні (стилістичні) архаїзми** – застарілі слова, які у мові були замінені іншими для позначення досі існуючого поняття: *abrévier* стало *abréger* (скорочувати);

3. **семантичні архаїзми** (у Ш. Баллі – значеннєві архаїзми (*archaïsmes de sens*) – переважно багатозначні слова, у яких одне або кілька значень застаріли, а

інші – актуальні; або ж слово, яке змінило значення внаслідок його застарілості, наприклад: *naseaux* – *narines* (ніздрі);

4. **фразеологічні архаїзми** (Ш. Баллі називав їх ще й “живими” архаїзмами (archaïsmes vifs)) – саме по собі слово є застарілим, проте воно існує у актуальному, всім відомому і вживаному виразі чи фразеологізмі, напр.: *en guise de* – *нід виглядом, у якості*;

5. **синтаксичні архаїзми** – слова або вирази, що зберігають синтаксис старофранцузької мови, напр., *avoir honte et colère*;

6. **граматичні архаїзми** – слова, що вживаються у застарілих граматичних формах, напр., *subjonctif* “*die*” замість “*dise*”.

Вважаємо за необхідне додати до цієї класифікації ще одну групу архаїзмів, яка часто використовується в історичному романі “Легенда про Уленшпігеля”:

7. **авторські або індивідуально-стилістичні архаїзми** – слова, створені автором, що імітують архаїчну форму, і які надають твору ще більшого ефекту часової стилізації, з метою викликати у читача додаткові конотації, такі як гумор чи іронія: *guenaille* – *набрід, потолоч*.

Аналіз свідчить, що першість у “Легенді” належить **лексичним архаїзмам**:

– “*sans se fixer oncques en un lieu*” [Cos., с. 43], “*місця не наєріє ніде*” [Сак., с. 25], “*ніде не осівши*” [Чер., с. 11];

– “*Garde moi ta douce souvenance; fuis...*” [Cos., с. 200], “*Не згадуї мене лихом. Тікай...*” [Сак., с. 202], “*... я врятую тебе, тікай!*” [Чер., с. 161].

Як бачимо, обоє перекладачів не змогли відтворити архаїзм *oncques* (ніколи) та *souvenance* (спомин). У першому випадку вони взагалі вилучили застаріле слово у перекладі.

Під час перекладу архаїзмів часто застосовуються прийоми використання нейтральних контекстуальних або синонімічних відповідників:

– “*sont venus céans*” [Cos., с. 200], “*зібралась у нас*” [Сак., с. 200];

– “*nonobstant sa bedaine*” [Cos., с. 200], “*незважаючи на своє черево*” [Сак., с. 202];

– “*J'affie et assure*” [Cos., с. 138], “*свідчу і запевняю*” [Сак., с. 140], “*присягаюся і запевняю*” [Чер., с. 113].

Бувають і випадки, коли перекладачі вдаються до прийому експлікації чи описового перекладу: – “*J'ai les jambes roides, monseigneur père*” [Cos., с. 119], “*У мене не згинаються ноги, тату*” [Сак., с. 42], “*Мені ноги корчить, батьку*” [Чер., с. 26].

Семантичні архаїзми найчастіше відтворюються за допомогою контекстуальних відповідників, бо часто у цільовій мові вони не є архаїзмами взагалі, тому що це або однозначні слова, або слова з усіма актуальними значеннями:

– “*Et ceux du populaire s'entredisaient...*” [Cos., с. 446], “*В народі казали...*” [Сак., с. 429];

– “*Aimerais-tu, dit la Stevenyne, qu'étant échafaudé on te perçât la langue d'un fer rouge?*” [Cos., с. 327], “*А чи сподобається тобі, – знову почала Стевен, – коли на ешафоті проштрикнуть язика розпеченим залізом?*” [Сак., с. 325].

Фразеологічні архаїзми, хоч і менш представлені у “Легенді про Уленшпігеля”, все ж створюють неабиякі труднощі для перекладача:

– “*Baisez vilaine, elle vous poindra; poignez vilaine, elle vous oindra*” [Cos., с. 42], “Як злюку цілуєш – не любить; як злюку дупцюєш – голубить” [Сак., с. 56], “Цілуєш злючку – вона б’ється, поб’єш її – вона здається” [Чер., с. 38].

Перекладачі зуміли відтворити стилістичне забарвлення виразу, за допомогою збереження його римування та мелодики.

Щодо **синтаксичних архаїзмів**, то їх майже неможливо відобразити у перекладі, адже вони зберігають, як правило, синтаксис старофранцузької мови:

– “*le pays Belgique*” [Cos., с. 446], “*вся Бельгія*” [Сак., с. 429], “*країна бельгійська*” [Чер., с. 330];

– “*Charles empereur et Philippe roi*” [Cos., с. 43], “*Імператор Карл і король Філіпп*” [Сак., с. 25; Чер., с. 10];

– “*Buvons à lui, le bénissant*” [Cos., с. 436], “*Вуп’ємо за господа, що нас благословляє!*” [Сак., с. 330];

– “*à grand’peine*” [Cos., с. 346], “*на превелику силу*” [Сак., с. 336].

Те ж саме стосується і **граматичних архаїзмів**, оскільки граматичні конструкції та форми української і французької мов значно різняться:

– “*ni parlé dudit livre*” [Cos., с. 133], “*нічого про них не говорив*” [Сак., с. 140];

– “*amé et féal*” [Cos., с. 437], “*мій вірний друже*” [Сак., с. 421], “*друже й товаришу*” [Чер., с. 322];

– “*Et le baudet de courir*” [Cos., с. 133], “*І ослик почвалав*” [Сак., с. 32], “*І осел пустився руссю*” [Чер., с. 17]. Як свідчить останній приклад, то задля передачі колориту оригіналу перекладач вдало застосовує розмовну лексику.

Як зазначалося, ключовою особливістю історичного роману Ш. де Костера є його **авторські архаїзми**, які надають ще більшої історичної стилізації оригіналу: – “*Que le diable sauve son Epervialité*” [Cos., с. 87]. Т. Чорторизьська вдається до нейтралізації: “*Ну, хай тепер урятує чорт пана яструба*” [Чер., с. 73], а С. Сакидон зберігає архаїчну стилізацію автора оригіналу і відтворює його своїм авторським архаїзмом: “*Ну, тепер сам диявол не врятує його шуліковельможність*” [Сак., с. 99].

– “*Et les bonshommes lui baillaient florins, deniers et patards, sans chicherie*” [Cos., с. 199], “*І простакі, не шккодуючи, давали їй флорини, деньє, патари*” [Сак., с. 200], “*І добрі люди, не шккодуючи, кидали їй флорини, деньє і патари*” [Чер., с. 160]. Обоє перекладачів однаково відтворили у перекладі авторський архаїзм, вживши його відповідник у цільовій мові, тобто вони передали значення, закладене автором у це слово.

Труднощі при перекладі такої лексики полягають ще й у тому, що архаїзми, на відміну від історизмів, не завжди фіксуються у тлумачних словниках навіть мови джерела, а тим паче авторські, які взагалі існують лише в одному або декількох творах автора. Наприклад: “*des prédicastes romains diffamant les patriotes*” [Cos., с. 448] С. Сакидон відтворив як “*католицьких проповідників, що зводили наклепи на патріотів*” [Сак., с. 431]. Відповідно, для того щоб перекласти те чи інше слово (авторський архаїзм), перекладач має орієнтуватися по контексту і відштовхуватися від значення слова, за допомогою якого автор створив свій архаїзм.

З огляду на проаналізовані фрагменти оригіналу та перекладів можна говорити про те, що не часто архаїзм оригіналу лишається архаїзмом у перекладі. Проте, як зазначалося на початку статті, дії збереження історичного колориту хронологічно віддаленого твору всі втрати особливостей оригіналу мають обов'язково компенсуватися у перекладі. Таким чином, у деяких випадках перекладач С. Сакидон прагне передати “дистанцію часу” за рахунок заміни нейтральної лексики оригіналу такими стилістично маркованими елементами, як розмовна, фамільярна, діалектна лексика, фразеологізми, напр., “процвиндрили”, “гульбоці”, “дурний як чіп”, “загиджені”. У той час як інший перекладач, Т. Черторижська, тяжіє до стилістичної нейтралізації, застосовуючи нейтральну лексику, а дуже часто і взагалі вилучає цілі фрагменти твору, де присутні проблемні місця з темпорально віддаленою лексикою.

Отже, особливість відтворення жанрово-стилістичної домінанти історичного роману, а саме застарілої лексики, до складу якої входять архаїзми, полягає у тому, що далеко не завжди існує архаїзм-відповідник у цільовій мові, та й обране перекладачем слово теж не є застарілим. Відповідно, для того щоб зберегти архаїчну стилізацію оригіналу, перекладачу необхідно застосувати іншу стилістично забарвлену лексику або вдаватися до прийому компенсації на рівні всього тексту, використовуючи мовні елементи, які виконували б ті ж або подібні стилістичні функції, що і архаїзми оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Беленкова Ю.С.* Публицистический текст как объект хронологического перевода: на материале памфлетов Джонатана Свифта: автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 2012. – 22 с. 2. *Виноградов В.С.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с. 3. *Виноградов В.С.* Темпоральная (временная) стилизация как переводческий прием / В.С. Виноградов // Филологические науки. – 1997. – №6. – С. 54-59. 4. *Ганич Д.І.* Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360с. 5. *Коваленко О.В.* Хронологічно маркована лексика як фактор тексту в жанрі історичного роману (на матеріалі художньої прози В.Скотта): автореф. канд. філол. наук. – О., 2002. – 20 с. 6. *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* / [автор-укладач Ю.І. Ковалів]. – К.: Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с. 7. *Смуциньська І.В.* Французька лексикологія. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 600 с. 8. *Хохел Б.* Время и пространство в переводе // Поэтика перевода. – М.: Радуга, 1988. – С. 152-171.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *De Coster Ш.* Легенда про героїчні, веселі і славетні пригоди Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. С. Сакидон; передм. Р. Роллан; післям. В. Пашенко. – Київ: Вища школа, 1984. – 480 с. 2. *De Coster Ш.* Легенда про героїчні, веселі й доблесні пригоди Тіля Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. Тетяна Черторижська. – Київ: Молодь, 1953. – 356 с. 3. *De Coster Ch.* La Légende et les aventures hïroniques, joyeuses et glorieuses d'Uylenspiegel et de Lamme Goedzak au Pays de Flandres et ailleurs. – Bruxelles, 1867. – 480 p.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. Сак. – Легенда про героїчні, веселі і славетні пригоди Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. С. Сакидон (1984). 2. Чер. – Легенда про героїчні, веселі й доблесні пригоди Тіля Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах / Пер. з фр. Тетяна Черторижська (1953). 3. Cos. – De Coster Ch. La Légende et les aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Uylenspiegel et de Lamme Goedzak au Pays de Flandres et ailleurs (1867).

Стаття надійшла до редакції 5 квітня 2017 р.

*Гуменная К.О., аспирант,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ПРОБЛЕМА ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ АРХАИЗМОВ КАК ЭЛЕМЕНТОВ ЛИНГВОПОЭТИКИ ФРАНКОЯЗЫЧНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА (НА МАТЕРИАЛЕ “ЛЕГЕНДЫ ОБ УЛЕНШПИГЕЛЕ” ШАРЛЯ ДЕ КОСТЕРА)

Статья посвящена проблеме перевода архаизмов как составляющей лингвопоэтики франкоязычного исторического романа. Особое внимание уделяется классификации стилистически маркированной темпорально отдаленной лексики в историческом романе Шарля де Костера “Легенда об Уленшпигеле” и способам ее воспроизведения в двух украинских переводах.

Ключевые слова: Шарль де Костер, художественный перевод, хронологически отдаленное произведение, историческая дистанция, темпоральная стилизация, лингвопоэтика исторического романа, хронологически маркированная лексика, архаизмы.

*Humenna K.O., postgraduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

REPRESENTATION OF ARCHAISMS AS AN ELEMENT OF LINGUO-POETICS OF A FRANCOPHONE HISTORICAL NOVEL (BASED ON “LEGEND OF EULENSPIEGEL” BY CHARLES DE COSTER)

The article deals with the problem of archaisms translation as a part of linguo-poetics of a francophone historical novel. Particular attention is given to the classification of stylistically marked and temporally distant vocabulary in a historical novel by Charles de Coster “Legend of Eulenspiegel” and means of its representation in two Ukrainian translations.

Keywords: Charles de Coster, literary translation, chronologically remote work, historical distance, temporal pastiche, linguo-poetics of a historical novel, chronologically marked vocabulary, archaisms.